

Лариса КРУШЕЛЬНИЦЬКА

ЧОМУ НИЩИЛИ НАЦІОНАЛЬНУ КУЛЬТУРУ

Серед держав середньовіччя найлицемірнішу систему гноблення підлеглих народів виробила Візантія. Можна дивуватися, як це Київська Русь, яка засвоїла від Візантії стільки елементів культури (і трансформувала їх майже на усю північно-східну Європу), маючи з нею тісні державні контакти, не перейняла цих перфідних імперських рис. Деякі вчені вважали, що Україні завжди бракувало «азійськості». Думаю, що в цьому є частина правди. У протистоянні Візантії є, мабуть, доля нашої трагедії, але, як це також нам притаманно, відчули її насамперед поети (Т. Шевченко, В. Стус), а не історики і політики. Візантійські форми нівеляції націй гідно використовували інші імперії, якнайширше – російська. Там докладно, і на далеку перспективу, продумувалися проекти нищення всього, що визначало самобутність того чи іншого народу і його культури. Не змінила і не зрушила цієї системи Жовтнева революція, а навпаки, взяла на озброєння советської політики і довершила її до досконалості.

Про те, що доля української національної спадщини була однією з найтрагічніших і що такого варварського нищення не зазнала жодна інша нація в системі більшовицького режиму, здається, не треба нікого переконувати. Здавалось би... На жаль, це не так. Протягом останніх років, коли і для львів'ян стали можливими контакти із західним світом, у мене не раз викликав смуток такий прикрий факт, як цілковита необізнаність співбесідників з Україною (не кажу про всі аспекти), навіть з її географічним розташуванням. Про Україну знали донедавна як про землю, де відбулася перша і найбільша у світі «мирна» атомна катастрофа – Чорнобиль. Тепер, після проголошення суверенітету, знають дещо більше, але не маймо ілюзій. Ситуація змінилася, та чи в усьому на нашу користь?

Стереотип погляду на українців як на вандалів (зокрема у Другій світовій війні), який так вдало поширювала більшовицька пропаганда, все ще існує. Було дуже зручно формувати світову думку і прикривати свої власні злочини. Це тим більше зручно, коли жертва не має права голосу. В цій ситуації найбільше журить мене, що ж

робимо ми самі, щоби змінити ворожу нам опінію. Дуже мало. І на це, на жаль, є багато причин. Ця розповідь – про руйнацію українських колекцій у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника.

Ніде і ні в чому більшовицька нищівна система не діяла з такою силою і консеквентністю, як у ставленні до української культури. Нищили тих, хто її репрезентував, і тих, кому чудом вдалося вижити. Навіть керівні кадри перекидали з місця на місце, і вони зовсім втрачали компетенцію у галузях своєї діяльності. Мабуть, ще на початку 30-х років найглибше відчув і передбачив злочинність, яка наступить від зростаючої некомпетентності в Україні, письменник Микола Хвильовий. І хто знає, чи втрата надії щось зарадити не прискорила його останнього фатального рішення.

Люди некомпетентні є досконалим знаряддям для нищення культури, насамперед своєї. Більшовицькі ідеологи виробляли нові й нові ідеї нищення, і треба визнати, що фантазії їм не бракувало. Все це підхоплювали т.зв. апаратники і передавали масам, які поділялися на кілька груп: на такі, що реалізували нищівні плани свідомо, з характерною більшовицькою запеклістю і ненавистю, і на тих, які могли б цього не робити, але кар'єра, а також страх зобов'язували. Ще інші знищували культурні цінності з переконання, що все старе гальмує розвиток, а вони – «будівничі світлого майбутнього» (улюблена фраза таких функціонерів: «все это – ни к чему»). Ці останні – дуже небезпечні і, хочу застерегти, що збереглися вони і донині, часто перефарбовані або створені вже тепер. Їх власні інтереси, а передусім некомпетентність і нерозуміння вартості того, з чим вони мають справу, нерідко призводять до трагедій. Вони з легкістю ліквідують їм незрозуміле задля вигоди і пригашення власного комплексу меншовартості. Про нищення, які відбувалися у післявоєнні роки в Львівській науковій бібліотеці Академії наук УРСР (тепер – ім. В. Стефаника), найкраще розповів відомий історик Ярослав Дашкевич на сторінках львівського журналу «Дзвін» у статті під заголовком «Руїна» (1991, ч. 8, с. 114). Молодим він працював в бібліотеці і був свідком тих подій. «Все, що тоді діялося, – писав він, – не укладається у рамки не те що найелементарніших уявлень про культуру і цивілізацію, а й правила звичайної людської моралі».

Найбільше страждав фонд Наукового товариства ім. Шевченка, з якого партіями вилучали українську літературу, щоразу розширюючи коло «небезпечних» книжок і рукописів. Однак, мушу сказати, що працівники бібліотеки все ще сподівалися на перемогу здорового глузду. Вони, наперекір долі, здійснювали наукові плани, нав'язували

контакти з вченими Києва та інших міст України. Саме тоді в Києві у 1945 р. відбулася цікава і надзвичайно перспективна нарада, присвячена питанню української національної бібліографії, яку організував видатний український вчений Ю.Меженко. (У 1992 р. Україна святкувала його 100-річний ювілей, у містах Харкові, Львові, Києві відбулися конференції і виставки, присвячені Ю. Меженкові. Наша бібліотека надрукувала протокол наради 1945 р.: «На шляху до створення репертуару української книги», який чудом у нас зберігся).

Але усе обірвалося у 1947 році, коли в Україну був присланий сумнозвісний Л.Каганович. Працю Меженка визнано як таку, що має націоналістичний ухил, і він мусив виїхати з України. У Львові розпочалися масові депортації і арешти. В бібліотеці арештовано Я. Дашкевича та його славу Маму – борця Визвольних змагань – Олену Степанів. Крім того, бібліотеку підпорядковували різним відомствам, а насильне насаджування методичних вказівок знівелювало досвід праці минулого, що мав свою специфіку і європейський рівень. Згідно з вказівками, була проведена переінвентаризація іменних бібліотек і архівів. Меморіальні збірки 14 видатних діячів, в т.ч. В.Лесевича, О.Кониського, чеського етнографа, приятеля І. Франка, Ф.Ржегоржа, М. Менцинського та багатьох інших були розформовані і розкидані у різні фонди та колекції. Приватні архіви Івана Франка, Лесі Українки, Осипа Маковея, Гната Хоткевича, Володимира Шухевича, Антона Крушельницького та інші були вивезені до Києва. Руйнація первісної структури бібліотеки і ліквідація особистих меморіальних збірок завдали величезної шкоди історії національної книги і українській культурі взагалі.

За вказівками зверху і стараннями своїх же керівників (директора, героя Радянського Союзу А. Одухи і завідуючого спецфондом О.Куца) розростався спецфонд, куди «заарештовували» знов і знов вилучені твори української літератури. Дублікати книжок спалювали або сікли спеціальними машинами на січку. Страшний злочин скоєно у 1952 р., коли у двох кімнатах спецфонду знищено величезну кількість мистецьких творів українських художників.

Згідно з наказом з Києва, ці твори були вилучені з фонду Музею українського мистецтва (Національного музею) і передані у спецфонд бібліотеки, який був використаний «для знищення націоналістичних антирадянських експонатів». Серед виродків, що проводили цей каригідний акт, були працівники обкому партії Н.Пенькович та В.Єфременко, заступник начальника Облліту В.Сіренко, цензор Забрамний, а операцією керував той же О. Куц. Вся графіка і олійні

твори спалювалися у великій, спеціально виготовленій для спецфонду, печі, скульптуру товкли на куски і вивозили на міський смітник («Жовтень», 1989, ч.4, с. 83-84).

Цей жахливий вчинок тримали у великій таємниці, і хто знає, чи сьогодні він був би відомий, якби не несподіваний випадок. У грудні 1955 р. український художник Василь Перебийніс, який проживав тоді у Лондоні, звернувся до радянського уряду з вимогою повернути йому колекцію його творів, що зберігалися у Львові і були забезпечені на 34.770 франків золотом. Стався колосальний скандал і, пригадую, як всі пошепки говорили, що врешті, може, знімуть з посад Куща і Одуху, бо ж радянська влада дуже не любить сплачувати борги. Але нікого не звільнили. Лише у 1988 році прийшло розпорядження створити комісію з метою розшуку втрачених експонатів. У статті-звіті, що був згодом опублікований, були наведені тоді цифрові дані переданих з Музею українського мистецтва (кол. Національного музею) експонатів для знищення у спецфонд бібліотеки. Усіх їх було 2115. Але цей список не розкрив, що саме і твори яких мистців були знищені. Крім того, комісія не з'ясувала, чи справді усе: живопис, графіка, скульптура, а також передані експонати старовинної зброї – усе це було знищене чи значна частина цього багатства розкрадена. І щойно наприкінці 70-х років мені вдалося побачити (і переписати) справжній список вилучених з музею художніх творів, який якимось чином роздобув Семен Васильович Стефаник – син патрона нашої бібліотеки – письменника Василя Стефаника.

«Список произведений выделенных из фондов Гос. Музея украинского искусства во Львове для передачи в спецфонд библиотеки Филиала АН УССР, г. Львов» включав твори найвидатніших українських художників ХХ ст.: Куриласа, Гординського, Ковжуна, Новаківського, Холодного, Сосенка, Перебийніса, Труша, Музики, Дасовського, Сорохтея та ін. Найбільшу руїну спіткала спадщина Іванця. Тут нищилося усе підряд. Дуже багато спалено картин дружини видатного художника – Михайла Бойчука – Налепинської-Бойчук, Ковжуна, Баляса, а навіть відомого на увесь світ Олександра Архипенка, зарисовки і акварелі якого склали цілу збірку в Національному музеї. З графіки постраждали майже повністю Крижанівський, Бутович, Гординський і Нарбут. Була велика колекція ескізів і проектів, які Нарбут виконував на замовлення Українського уряду в 1918-1920 роках.

Цей список – яскравий доказ лицемірства, про яке я говорила на

початку. Таємно підбиралися на розправу експонати не лише художників-емігрантів, що трактувалися «ворогами народу» (як Богу Духа винний І. Іванець, замордований десь на просторах Радянського Союзу), але й заслужених в СРСР мистців. Наприклад, портрет Івана Франка роботи академіка мистецтв – Олени Кульчицької.

Я подала лише коротку інформацію про факти нищення української культури, тільки на прикладі одної установи – ЛНБ ім. Стефаніка. А такі «чистки», конфіскації, вивози, «изъяття» проводились в Україні десятиліттями. Втрати безцінні. І сумніваюся, чи нам вдасться колись їх повністю підрахувати.

Для віденців хочу ще раз згадати художника Івана Іванця, коротке життя якого було пов'язане з Віднем. Тут він провів студентські роки, звідсіля пішов до війська (спочатку – австрійського, згодом – Українських Січових Стрільців і Галицької Армії). Саме тоді він визначився як талановитий баталіст; можна сказати: художник-документаліст Першої світової війни. І саме у Відні йому, як і багатьом українцям, не вдалося сховатися від «всевидячого» кривавого ока радянського НКВД.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крушельницька Л. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України: документи, факти, коментарі / Л. Крушельницька. – Львів, 1966.
2. Від сьогодні до завтра... – Львів: Астролябія. – 2012. – С. 50-56.